It should be noted that freedom, equality, honor, dignity is the best “guidelines” of the democratic status of an individual in modern society. Legal criteria indicating the content of these categories, their completeness and development, in accordance with European standards, should be the focus and matter of honor for legal scholars and practitioners. And this leads to the successful polylogue of the state, civil society and an individual. The construction of gender equality is determined by the state of human rights protection, and gender rights are no exception.

The nature of law and human nature have always been and now are of interest, being discussed in philosophy, politics, sociology and legal doctrine. Today, these discussions are widespread in civil society.

High-quality, detailed study of the gender aspect in legal regulation, improvement of means and mechanisms to intensify gender relations, their adequate use in the legal field will give opportunities for improving the effectiveness of regulatory influence on civil society and will reach a new level of legal form. In Ukrainian legislation, gender relations are regulated by constitutional norms, norms of a sectoral nature, a special law and by-laws.

This provides an opportunity to speak about the system of laws governing gender relations. It is also legitimate to state that these laws take a certain place in the system of national legislation and of international law. This leads to the conclusion about the possibility of conflicts in law and the need to develop ways to overcome them.

In this context, one should draw attention to the Biarritz Partnership, which was launched by the leaders of the G7 at the summit in Biarritz on 25 August 2019 under the lead of French President Emmanuel Macron.

Ukraine obtained the status of a member of the Biarritz Partnership, the international initiative of equal rights and opportunities. This accession was initiated by the First Lady in December 2019. It has been repeatedly emphasized that this is another step towards equality in a broad sense, regardless of gender, age, culture, or mental differences. Ukrainian authorities have undertaken obligations in five areas:

- developing barrier-free public space, friendly to families with children and low-mobility groups;
- teaching the principles of equality between women and men to children;
- preventing violence;
- reducing the pay gap between women and men;
- creating more opportunities for men to care for children.

Key words: gender, gender equality, equality of rights, equality of opportunity, equality of outcome, gender law, Biarritz Partnership.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.02

УДК 340.1

Н.М. ПАРХОМЕНКО

*Наталія Миколаївна Пархоменко, доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України**

ORCID: 0000-0002-5870-9261

ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Ефективність і стабільність правового регулювання забезпечується та зумовлюється багатьма чинниками й засобами, серед яких одним із найважливіших є передбачуваність, прогнозованість та сталість судової практики. Саме завдяки цьому реалізуються засадничі принципи правової держави – верховенство права, правова визначеність, законність, рівність усіх перед законом і судом та ін.

Сталість судової практики як чинник правового регулювання визначається насамперед її єдністю. Дотримання принципу єдності судової практики необхідно розуміти як початок, ідею, що забезпечує судам у судочинстві одноманітне застосування нормативних правових актів та їх тлумачення, здійснене вищими судовими органами при вирішенні судових справ. Принцип єдності судової практики, який підтримується вищими судовими органами, знижує ризики у тлумаченні та застосуванні норм права, забезпечує єдність судової практики, напрацьованої вищими судовими органами, знімає невизначеність і створює послідовність у застосуванні норм права судами нижчої інстанції у судочинстві¹.

Основна частина. Аналіз нормативно-правових засад забезпечення єдності судової практики дає змогу зазначити, що у 2010 р. з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» за Верховним Судом України було закріплено повноваження щодо забезпечення єдності судової практики. Зокрема, у ст. 38 було зазначено: Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Пізніше, у 2016 р.,

© Н.М. Пархоменко, 2020

* *Nataliia Parkhomenko, Dr. hab. in Law, Professor, Scientific Secretary of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*

змiнами до згаданого Закону було передбачено такі процесуальні механізми забезпечення єдності судової практики: можливість передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду.

З метою забезпечення виконання цього завдання у ст. 13 цього ж Закону було визначено юридичну силу актів судової влади. Зокрема, зазначено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду України, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; враховуються іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права.

Зазначена обов'язковість значно посилила позиції вищої судової інстанції, поширивши обов'язковість власних висновків не лише на сторони спору, а й на інших суб'єктів.

При цьому важливо, що суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Тобто Верховний Суд України, попередньо ухваливши рішення, зробивши якийсь правовий висновок, у подальшому може відійти від нього. На думку Я. Романюка, Верховний Суд України має право і повинен відійти від такого висновку (рішення), якщо вважає, що раніше припустився помилки. Проте при цьому Верховний Суд України не повинен замовчувати попереднє обґрунтування свого правового висновку. Він мусить ретельно мотивувати, чому змінює свою практику та спрямовує її в інше русло².

Окрім того, було передбачено можливість перегляду судових рішень судів касаційної інстанції у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї і тієї ж норми матеріального права.

На практиці виникали ситуації, коли щодо одних і тих же питань ВСУ приймалось декілька діаметрально протилежних висновків. Вирішення цієї проблеми, згідно з Перехідними положеннями до процесуальних кодексів у 2016 р., було покладено на Верховний Суд.

Реалізація конституційної реформи 2016 р. в Україні, в частині здійснення правосуддя, з-поміж іншого мала на меті відновлення довіри до судової влади та активізувала наукові дискусії, пов'язані із змiнами у законодавстві щодо повноважень Верховного Суду та судів нижчих інстанцій в частині забезпечення єдності судової практики, обов'язковості застосування висновків Верховного Суду та можливості відступу від правових позицій, викладених у цих висновках. Безумовно, зазначене потребує фахової наукової дискусії першочергово у площині адміністративного, цивільного процесу. При цьому ґрунтовність такого аналізу передбачає теоретико-методологічне осмислення зазначених законодавчих змін, тлумачення понятійно-категорійного апарату, використаного законодавцем у процесуальних новелах. Від однозначності розуміння таких новел безпосередньо залежать практика правозастосування та, відповідно, ефективність правового регулювання.

У цьому аспекті слід наголосити, що конституційні змiни закріпили обов'язковість до виконання судового рішення та обов'язок держави із забезпечення виконання судового рішення у визначеному законом порядку (129-1 Конституції України). Зазначені положення підсилюються закріпленням основних засад судочинства, серед яких: забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення, та обов'язковість судового рішення. (ст. 129 Конституції України).

Зазначені положення знайшли розвиток у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, у 2017 р. частина шоста ст. 13 була викладена в такій редакції: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права». При цьому в попередній редакції ця частина виглядала так: «6. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом, тільки з одночасним наведенням відповідних мотивів». Крім того, частиною другою ст. 13 визначено: «Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом».

Отже, законодавець свідомо змінив норму, позбавляючи суд права відступити від правової позиції Верховного Суду, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Водночас, у п. 7 Перехідних положень ЦПК визначено: суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Зазначене можливо, якщо суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики (ст. 403 ЦПК). Відповідно, Верховним Судом вже було прийнято декілька революційних рішень з таких питань, які стабілізували судову практику та сприяли прогнозованості вирішення окремих категорій справ³.

Аналіз джерельної бази зазначеної проблематики дає змогу стверджувати, що в юридичній науці – як у вітчизняній, так і зарубіжній, проблема обов'язковості урахування висновків вищої судової інстанції отримала дослідження. Традиційно аналізувались поняття, сутність, значення постанов пленуму Верховного Суду та їх юридичної сили, останнім часом дискусія змістилась у бік проблем входження судового прецен-

ту як джерела права в правову систему України та можливості використання правової доктрини у судовому правозастосуванні. Щодо останнього, то аналіз судової практики дає змогу стверджувати про активізацію звернень суддів до правової доктрини при вирішенні справ. Це відбулося шляхом створення Науково-консультативної ради при Верховному Суді та використання підготовлених нею висновків, а також залучення висновків науково-правової експертизи та висновків експертів у галузі права. Зазначене безпосередньо зумовлене якістю чинного законодавства, його постійними змінами, колізійністю та прогальністю.

Правова доктрина в даному випадку розглядається як допоміжний інструмент пошуку правильного шляху однакового застосування окремої правової норми. За таких умов правова доктрина цілком спроможна виступати як один із переконливих аргументів, покладених в основу мотивування Верховним Судом свого рішення щодо правильного застосування норми права та відповідної правової позиції, сформульованої за результатами перегляду судових рішень Верховним Судом⁴.

Варто згадати і про позапроцесуальні засоби забезпечення єдності судової практики. Йдеться про постанови пленуму вищої судової інстанції.

На думку більшості практикуючих юристів, постанови Пленуму Верховного Суду України були й надалі залишаються корисними та потрібними як для практиків, так і для теоретиків. Вони не втратили актуальності і є вагомим чинником для забезпечення єдності судової практики в умовах сьогодення, коли законодавство змінюється дуже часто, а законодавча техніка є недосконалою, допускає двояке тлумачення⁵. Зазначене стосується і публікації судових рішень, судової практики найвищої судової установи, підготовки коментарів до процесуального законодавства.

З метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ Пленум Верховного Суду узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані.

До того ж, за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики, Пленум Верховного Суду надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ.

Крім того, судова практика сприяє діалектичному розвитку права, забезпечуючи його внутрішній динамізм завдяки оперативному реагуванню на появу нових правовідносин і гарантуючи правову сталість шляхом узагальнення та уніфікації правових позицій у судових рішеннях⁶.

Таким чином шляхом тлумачення норм права щодо конкретних випадків та вирішення конкретних справ Верховний Суд формулює правові позиції, які регулюють суспільні відносини одночасно з іншими правовими регуляторами.

Про регулятивний вплив постанов Пленуму Верховного Суду свідчить їх змістовний аналіз. Усі його складові – роз'яснення, рекомендації та дефініції мають не персоніфікований, а загальний нормативний характер, оскільки вони адресовані всій системі існуючих у країні судів; розраховані на неодноразове застосування; діють до тих пір, поки не будуть замінені або скасовані; постанови Пленуму Верховного Суду створюють регулятивні нормативні правові засоби у вигляді принципів застосування чинного законодавства та норм-роз'яснень, норм-рекомендацій, норм-дефініцій. Ці норми встановлюють для судових органів загальний орієнтир, загальний напрям у тлумаченні та застосуванні нормативно-правових актів⁷.

Таким чином законодавець з метою забезпечення єдності судової практики серед повноважень Верховного Суду визначив можливість:

- приймати загальнообов'язкові до застосування постанови, в яких містяться висновки щодо порядку застосування окремих положень нормативно-правових актів суб'єктами владних повноважень;
- приймати постанови, в яких містяться висновки щодо порядку застосування певних норм права, для врахування судами при застосуванні таких норм права;
- узагальнювати, систематизувати та оприлюднювати практику застосування чинного законодавства щодо окремих категорій справ у вигляді правових позицій;
- надавати роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування чинного законодавства судами при вирішенні справ.

Визначення сутності та змісту зазначених правових актів, які видає Верховний Суд, важливе з різних позицій. Але одне із першочергових – це з'ясування їх юридичної сили з метою використання у правозастосовній діяльності судових органів при вирішенні справ по суті, з огляду на зміст ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де в межах однієї статті законодавець вживає два терміни: *обов'язкові* для всіх суб'єктів владних повноважень та *враховуються* судами.

Таким чином відбувається вплив Верховного Суду на правове регулювання суспільних відносин. Безпосередній вплив передбачає обов'язковість рішень Верховного Суду. Опосередкований вплив судової практики знаходить прояв у її обов'язковості до виконання та врахування органами державної влади і суду, що вирішує конкретні справи та застосовує відповідні норми.

Висновки. Відповідно, системний аналіз зазначених положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дає змогу зробити такі висновки: Верховний Суд з метою забезпечення єдності судової практики приймає обов'язкові до застосування постанови, формулює правові позиції для врахування у правозастосовній діяльності та надає рекомендаційні роз'яснення для суддів та інших суб'єктів владних повноважень. При цьому існує ієрархія висновків Верховного Суду: висновки колегії, висновки палати, висновки об'єднаної

палати, висновки Великої Палати. У випадку, коли існують відмінності щодо вирішення певного питання у висновках колегії, об'єднаної палати або Великої Палати, то суд застосовує висновок Великої Палати. Таким чином, висновки ВСУ є обов'язковими до врахування, адже, щоб відійти від них, необхідно здійснити перегляд відповідного питання Великою Палатою Верховного Суду.

Законодавчі положення в цій ситуації є однозначними: пряме закріплення необхідності «врахування» позицій, прибрання можливості відступу від цих позицій судами нижчих інстанцій та регламентація чіткої процедури відступу на рівні касаційного оскарження.

Питання, що виникають на практиці і стосуються застосування правових позицій у разі виявлення суперечностей, цілком можуть бути вирішені ВС при перегляді цієї справи в касаційному порядку.

Очевидно, що в майбутній перспективі існування норм щодо безумовної обов'язковості правових позицій ВС та відміни дискреції судів нижчих інстанцій з цього питання позитивно вплине на становлення єдності судової практики, сприятиме відновленню та забезпеченню довіри громадян до судової влади; встановленню передбачуваності та прогнозованості судових рішень, а у підсумку посилить незалежність судової влади, підвищить ефективність її діяльності шляхом оперативного розгляду справ та прийняття рішень.

¹ Гук П.А., Гук Е.П. Принцип единства судебной практики в российском судопроизводстве. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2016. № 3 (39). С. 83–90.

² Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження. 15 березня 2013 р. *Юридическая практика*. URL: [https://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1166672bc6dad5f4c2257b5d0030c241/\\$FILE/5-9_str.pdf](https://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1166672bc6dad5f4c2257b5d0030c241/$FILE/5-9_str.pdf)

³ Зозуля Н. Правові позиції Верховного Суду: дискреція судів нижчих інстанцій. *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravovi-pozytsiyi-verkhovnogo-sudu-dyskretya-sudiv-nyzhchychkh-instantsiy/?month=8&year=2018>

⁴ Попов О.І. Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. *Цивільне право і цивільний процес. Господарське право*. 2016. С. 87.

⁵ Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження. 15 березня 2013 р. *Юридическая практика*. URL: [https://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1166672bc6dad5f4c2257b5d0030c241/\\$FILE/5-9_str.pdf](https://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1166672bc6dad5f4c2257b5d0030c241/$FILE/5-9_str.pdf)

⁶ Георгієвський Ю.В. Політика «справедливого права» у судовій практиці. *Право у сучасному політичному житті України*: наук. вид. / кер. авт. кол. А.О. Селіванов. Київ: Логос, 2020. С. 132.

⁷ Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судейское право. Москва, 2007. С. 425.

Резюме

Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання.

Ефективність та стабільність правового регулювання забезпечується та зумовлюється багатьма чинниками і засобами, серед яких – сталість та єдність судової практики. Верховний Суд (далі – ВСУ) – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує узагальнення та єдність судової практики; здійснює аналіз судової статистики; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій згідно з процесуальним законом. Висновки ВСУ є обов'язковими до врахування, адже щоб відійти від них, необхідно здійснити перегляд відповідного питання Великою Палатою Верховного Суду. Таким чином, Верховний Суд шляхом тлумачення норм права щодо конкретних випадків та вирішення конкретних справ формулює правові позиції, які регулюють суспільні відносини одночасно з іншими правовими регуляторами. Це в перспективі позитивно вплине на забезпечення прав людини, передбачуваність та прогнозованість судових рішень, посилить незалежність судової влади, підвищить ефективність її діяльності.

Ключові слова: суд, Верховний Суд, практика, єдність, застосування, тлумачення, норма права.

Резюме

Пархоменко Н.М. Единство судебной практики как составляющая правового регулирования.

Эффективность и стабильность правового регулирования обеспечивается и определяется многими факторами и средствами, среди которых – постоянство и единство судебной практики. Верховный Суд (далее – ВСУ) – наивысший судебный орган в системе судов общей юрисдикции Украины, который обеспечивает обобщение и единство судебной практики; осуществляет анализ судебной статистики; обеспечивает одинаковое применение норм права судами разных специализаций согласно процессуальному закону. Выводы ВСУ являются обязательными, ведь чтобы отойти от них, необходимо осуществить пересмотр соответствующего вопроса Большой Палатой Верховного Суда. Таким образом, Верховный Суд путем толкования норм права относительно конкретных случаев и решения конкретных дел формулирует правовые позиции, регулирующие общественные отношения одновременно с другими правовыми регуляторами. Это в перспективе положительно повлияет на обеспечение прав человека, предсказуемость и прогнозируемость судебных решений, усилит независимость судебной власти, повысит эффективность ее деятельности.

Ключевые слова: суд, Верховный Суд, практика, единство, применение, толкование, норма права.

Summary

Nataliia Parkhomenko. The cohesion of trial practice as a component of legislation.

The effectiveness and stability of legal regulation is ensured and conditioned by many factors and tools. The sustainability and cohesion of trial practice are one of the main. The analysis of the base of sources of mentioned questions has been conducted. For this moment in national and foreign literature the problem of Supreme courts conclusions' binding nature has been studied partially.

The highest judicial body in the general-jurisdiction court system is the Supreme Court of Ukraine. It provides the trial practice's unity; implements the analysis of judicial statistics and synthesis of trial practice; ensures the same application of rule of law by the courts in different specialization according to the procedural law.

According to the results of judicial statistics' analysis and trial practice' synthesis, The Plenary of the Supreme Court provides the guidelines on how to implement the legislation in legal proceedings that have only recommendatory nature. In order to exercise of the powers conferred by article 13 of the same Act, the legal effect of the Supreme Court's acts and their degree of obligatory nature have been defined.

The binding nature of The Supreme Court's conclusions was distributed not only at the disputing parties, but also the other subjects. This has strengthened the position of the highest judicial instance. In doing so, there is an hierarchy of the Supreme Court's conclusions, namely, conclusions of panel; conclusions of chamber; conclusions of the consolidated chamber; conclusions of the Grand Chamber. If there are differences in addressing a specific issue in the conclusions of panel, consolidated chamber or the Grand chamber, the court applies the Supreme Court's conclusion.

Therefore, the conclusions of the Supreme Court of Ukraine are mandatory, because before go around them, the matter question has to be reviewed by the Supreme Court.

Thus, by the interpretation of the rules of law in the specific cases and in addressing the specific issues, the Supreme Court formulated the legal positions which govern the public relations in conjunction with the other legal regulators.

The meaningful analysis of the Supreme Court's orders demonstrates their regulatory impact. All of its components, such as: explanations, recommendations and definitions, are not personified, but comprise general and abstract rules. They are addressed to all the judicial system; are aimed at not one-time application; are in force until they will be replaced or cancelled. The Supreme Court's orders establish the regulatory legal tools as principles of existing legislation's implementation and rules-explanations, rules-recommendations, rules-definitions. These rules set the direction in interpretation and implementation of legislation for the judicial authorities.

The legal provisions in this situation are unambiguous: the necessity of position's "binding nature" is expressly foreseen, abolishing the derogation from the Supreme Court's positions, for the lower courts and the regulation of derogatory procedure at the level of cassation.

In the future, all the above mentioned would positively influence on the cohesion of the judicial system. It would contribute to the restoration and building of citizens' confidence in the judicial system. It would further facilitate the foreseeability and predictability of judicial decisions. It would enhance the independence of the judicial power and increase the efficacy of courts' activities.

Key words: court, the Supreme Court, practice, cohesion, application, interpretation, rule of law.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.03

УДК 340.1

Т.С. ПОДОРОЖНА, О.С. КОТУХА

Тетяна Станіславівна Подорожна, доктор юридичних наук, доцент, професор юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету*

ORCID: 0000-0002-5870-9261

Олександр Степанович Котуха, доктор юридичних наук, професор декан юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету**

ORCID: 0000-0002-1198-8849

«ЖИВЕ ПРАВО» ТА ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСНА СИСТЕМА КООРДИНАТ

Теоретичне осмислення положень вітчизняних і міжнародних правових документів породжує проблеми реалізації права людини на гідний рівень життя, підвищуючи ступінь їх гарантування та захисту. При цьому завжди актуальним є те, що держава гарантує рівність прав і свобод людини незалежно від волі, раси, релігійної належності, соціального та майнового стану, а також інших обставин. Крім того, згідно з чинним законодавством, права і свободи людини можуть обмежуватися тільки законом і лише тією мірою, якою це необхідно для захисту прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави. Принципово новим є й те, що Україна зараз виступає за забезпечення загальнолюдських норм і цінностей з використанням нових форм і методів міжнародного захисту прав людини. Сучасні процеси (глобалізації, регіоналізації, універсалізації тощо) безпосередньо впливають на права людини, а відтак власне і на право. Цей процес супроводжується поширенням універсальних стандартів у сфері прав людини, яким мають відповідати національні системи захисту прав людини.

© Т.С. Подорожна, О.С. Котуха, 2020

* *Tetiana Podorozhna, Dr. hab. in Law, Associate Professor, Professor of Lviv University of Trade and Economics*

** *Oleksandr Kotukha, Dr. hab. in Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Lviv University of Trade and Economics*